

ביאורים

מהדורת אור עציון

⁶³ אמנם הוכחנו שישנו מדע הכרחי, אך לא כל דבר שאנשים אומרים על מנת להסביר תופעה מסוימת הוא אמתי. בבביל לדעת היכן נמצאת האמת מביא רבנו כמה כלים על מנת לבדוק מהי הידיעה האמיתית ומהי הידיעה השקרית.

⁶⁴ כאשר אדם אומר: 'אני סובר שדעה מסוימת היא אמת על מנת שלא לבטל רושם מוחש', צריך לבדוק האם ללא אותה דעה אותו המוחש באמת יתבטל, או שהוא אומר כך על מנת שנקבל את דעתו. למשל, יש הטוענים שבביל החלב נראה לבן מפני שפעם היתה השמש עוברת שם, אולם ניתן להסביר זאת בדרכים אחרות - אולי ישנם שם אדים העולים ממקום כלשהו שבוערת בו אש ואתם אנו רואים, או שישנו שם קירוש של כוכבים קטנים, וכן ניתן לתרץ תירוצים אחרים, וכיוון שניתן להסביר זאת בדרך אחרת לא חייבים לקבל את דעתם.

⁶⁵ כמו כן, כשאדם אומר: 'אני מחזיק בדעה פלונית בכדי שלא לבטל מושכל מסויים', יש לעיין ולראות האם אותו מושכל יתבטל אם אותה דעה לא תתקיים. למשל, ישנם אנשים האומרים שהגלגלים העשויים מאש נמצאים באמצע השמים מפני שכל דבר חשוב נמצא באמצע, וכדור הארץ נמצא מתחת לגלגלים, ולכן חייבים לומר שיש עוד כדור הארץ אחר מעל הגלגלים שבביל שגלגל האש היה באמצע, ומכאן הם מסיקים שיש עוד עולם חוץ משלנו. רבנו נוקט שהגלגלים עשויים מאש, וכך סוברים גם הרד"ק (ישיעה מ, יב) ורבנו בחיי (חובת הלבבות, שער הייחוד פרק ו), בשונה מהרבה מאוד פילוסופים וראשוניים, ובראשם אריסטו והרמב"ם, שהאמינו שהגלגלים עשויים מחומר חמישי (הנוסף לארבעת היסודות שמהם בנוי העולם - מים, אוויר, אש ועפר, כמו שהובא בהקדמה) שנקרא אית'ר.

⁶⁶ דעתם של אותם אנשים נבעה מההנחה שכל דבר חשוב נמצא באמצע ושהגלגלים הם הדבר החשוב ביותר, אולם ניתן לומר שלא הגלגלים חשובים אלא האדם, ולכן האדם הוא זה שנמצא באמצע, ואם כך כדור הארץ שוכן באמצע היקום, ועל ידי סבא זו בטלה דעתם. העובדה שהאדם הוא הנברא החשוב ביותר וכל היקום נברא בשבילו מופיעה גם בגמרא (ברכות לב): "אמר לה הקדוש ברוך הוא: י"ב מלות בראתי בריקע, ועל כל מול ומול בראתי לו שלושים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלושים לגיון, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלושים רהטון, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלושים קרטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלושים גסטרא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלוש מאות ושישים וחמישים אלפי ריבוא כוכבים כנגד ימות החמה, וכולן לא בראתי אלא בשבילך".

⁶⁷ ישנם אנשים אחרים המחזיקים בדעה מסוימת מתוך השוואה למוחש אחד, אולם אם נקבל את דעתם היא יתבטל לנו מוחש אחר, כגון: תלם וחבריו הפילוסופים שקבעו שהעולם נוצר מן המים, מפאת העובדה שכל עולם החי עשוי מלחות שהרי יצירתם של האדם ובעלי החיים היא מסיפת זרע שהיא נוזל, ורוב העולם הוא מים, ואם כל העולם בנוי ועשוי מנוזל, מן הסתם הוא גם נוצר מנוזל. רבנו שולל דעה זאת מפני שהיא סותרת מוחש אחר - הרי הנוזל לא מסוגל לעמוד ולהתעצב למשהו מוצק, וגם שמו - נוזל - מעיד עליו שהוא אינו יכול להתגבש לדבר מוצק. לכן לא יתכן לומר שהעולם נברא מנוזלים, מפני שמול העובדה שכל דבר בעולם החי עשוי מנוזלים, עומדת עובדה חזקה יותר שהנוזל, במצב הצבירה בו הוא נמצא, אינו מסוגל להתגבש לכדי עצם יציב ועומד.

⁶⁸ ישנם אנשים המאמינים בדעה מסוימת מתוך השוואה למוחש, אלא שמקצת דבריהם סותרים זה את זה. למשל, יש הסוברים שהגדרתו של המושג "טוב" היא - כל דבר שמהנה את האדם, אך הם אינם מבינים שדבר זה לא יתכן מפני שהריגתם משמחת את אויביהם כשם שהם נהנים כשאויביהם נהרגים, ואם גם הדבר הרע - הריגתם - נופל תחת הגדרת הטוב, שהרי הוא מהנה את אויביהם, וזה דבר המנוגד להגיון.

⁶⁹ ישנם אנשים אחרים המחזיקים בדעה פלונית מפאת סיבה מסוימת, אך כשמתכלים על אותה הסיבה היא מחייבת דברים נוספים שהם אינם מאמינים בהם ואם כן בטלה אמונתם. למשל, אנשים אינם מאמינים שהעולם נברא אלא סוברים שהוא קדמון מפני שהם מאמינים רק במה שהם מרגישים על ידי חמשת החושים שלהם, אלא שדעה זו עצמה סותרת את קדמות העולם, מפני שלא ניתן לחוש את הקדמות באמצעות החושים אלא באמצעות האמונה שהיא דבר רוחני ולא פיזי.

⁷⁰ ישנם אנשים שאומרים דבר מסוים בכדי שהוא לא יסתור אמונה אחרת, אך על ידי אמונה זו הם סותרים דבר בסיסי אחר, כגון, כאלה שמתחמקים מלומר שה' לא יכול להחזיר את היום שעבר, ועל ידי זה הם מגיעים לדעות גרועות הרבה יותר.

⁷¹ רבנו מסכם: ישנן חמש בחינות שהמדע ההכרחי צריך לעמוד בהן, וזאת בנוסף לבחינת המוחש והמושכל על פי מה שאמרנו לפני כן - חקירה עד תום, וראית הדברים בעיניים מצאיאותיות ללא דמיונות. סך הכל ישנן שבע בחינות שיש לערוך על מנת לוודא אם דעה מסוימת היא אמיתית או שקרית. באותם כלים יש לבחון גם את המסורת בכדי לאמת אותה אלא שאין זה המקום לכך.

מפסדי המדע

⁶³ ויכין שבארנו איך יהיה המדע ההכרחי, צריך שנזכיר מה שישמרהו מן ההפסד, והוא שרוב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראייתיהם בו וממנו. ⁶⁴ ונאמר כשיאמר אומר האמנותי בכך שלא אבטל המוחש, אנו חייבין לעין שמוחש יתקיים בזולת מה שהאמין בו, ואם הוא כן, מה שהאמין בו בטל. וזה כמי שהאמין פי החגורה בעבור שרואים מלבנתה שיהיה עליה סבוב גלגל השמש מקדם, וכאשר יבחנו דבריו נמצא זולתן אפשר, והוא שיהיה זה איד עולה מחלק אישי עומד, או כוכבים קטנים נקבצים, או זולת זה, ויתבטל מה שאמר. ⁶⁵ ואם יאמר אומר האמנותי כך שלא אבטל המשפך, אנו חייבין לעין אם המשפך הוא יתחייב בזולת מה שהאמין בו, בטלה אמונתו. וזה כמי שחשב שיש ארץ אחרת זולת זאת, וראיתם על זה שתהיה האש באמצע, כי כל דבר חשוב שמוחש באמצע. ⁶⁶ וכבר התיישר לנו שנחשב זה לאדם השוכן בארץ אשר הוא באמצע הכל, ובטל מה שחייבוהו עצמם בו. ⁶⁷ וכשיאמר אומר האמנותי בכך הקשה על המוחש, והיתה האמונה היא מפסדת מוחש אחר, נדון בגדול שבשני המוחשים, כמו שחשבו כי הדברים כלם הוחלו מן הפנים כי בעלי חיים מייסוד לח, ועצבו מה שהם רואים אותו מהגרת הפנים מהתוכו לא יתכן שיהיה שרש"י כי לא יעמוד בעצמו, וכאשר נפגשים בהבאת הראיה כמו אלה השנים הגדול שבהם יותר ראוי לראיה. ⁶⁸ וכאשר יאמר אומר האמנותי כך הקשה על המוחש, ויהיה קצת מאמרו סותר את קצתו מאמרו שקר. כמאמר אשר חשבו כי הטוב הוא כל מה שהוא ערב לנו מפני שקף הם חשים, ואינם זוכרים שהריגתם תערב לשונאיהם כאשר הריגת שונאיהם תערב להם, ויהיה טוב ורע יחד דבר שסותר זה את זה. ⁶⁹ וכשיאמר אומר האמנותי כך לעלת כך ודקדקנו העלה היא ומצאנו אותה מחייבת דבר אחר איננו מאמין בו כבר בטלה, כמאמר אנשי הקדמות האמינו כי הדברים קדומים, מפני שאין אנו מאמינים אלא במה שהשיגוהו חושנינו, ואשר אין מאמינים כי אם במה שהשיגוהו חושניהם ימנעם שיאמינו כי הדברים קדמונים, כי אי אפשר שיחושו הקדמון בקדמותו. ⁷⁰ וכן אם יאמר אומר האמנותי כך לעלה כך, ותמצאהו שנקנס ביותר קשה ממה שברח ממנו, כאשר ברח קצת המיחדים מאמור שאינו יכול על השבת אתמול, נקנס במה שהוא יותר רע לספר עליו מה שהוא הבל, וכאשר אני עתיד לזכר במאמר השני. ⁷¹ ואנחנו עתה כאשר נדרש קיום אמתת מדע ההכרחי, נשמרהו מחמשה הענינים האלה המפסידים אותו. והוא שלא תגזר בזולתו אמתת המוחש, ולא תגזר בזולתו אמתת הידוע. ולא שיהיה מפסיד אמתת אחרת, ושלא יסתור קצתו, כל שכן שיפנס ביתר רע ממה שברח ממנו. וזה אחרי שמירת המוחש והמשפך בריגולות אשר זכרנו. והיה שבועה ענינים עם המתון על מלאכת העיון עד השלמותה תצא לנו האמת. וכשבא זולתנו להביא לנו ראיה במדע ההכרחי, נבחין דבריו באלה השבעה, וכאשר יבחן במבחן וישקל במאזנים יהיה אמת גם כן מקבל. וכן נשתמש בהם בעניני ההגדה הנאמנת, רוצה לומר ספרי הנביאים, אך אין זה מקום לבאר בו כל אופניהם, וכבר בארתי מזה קצת נרחב בפתיחת פרוש התורה.

בזולת - בלי. **החגורה** - 'שביל החלב' (רצועה של כוכבים בשמים). **מלבנתה** - האור הבוקע ממנה. **סבוב גלגל השמש** - מסלול התנועה של השמש. **זולתן אפשר** - אפשר לבאר באופנים אחרים. **אישי** - לשון אש. **האש** - של השמש ומערכות הכוכבים. **דבר חשוב** - אותם אנשים חשבו שגלגל הכוכבים הוא החשוב ביותר. **שנחשב וכו'** - האדם הוא הבריאה החשובה ביותר. **הקשה** - מהשוואה. **מפסדת** - סותרת. **בגדול** - בראיה הטובה יותר. **הוחלו** - תחילת בריאתם. **מהגרת** - נזילותם. **שרש** - יסוד למוצק. **לעלת כך** - מסיבה מסוימת. **ואשר** - ומכיוון. **אי אפשר** - (ראה פירוש אור עציון). **שנכנס ביותר קשה** - שהסיק מסקנה פחות הגיונית. **שאינו יכול** - (ראה פירוש אור עציון). **תגזר בזולתו וכו'** - שאפשר להסביר את המוחש באופן אחר. **הידוע** - ידיעה שכלית.